

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ І ПРИНЦИПИ ПРАВА.

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ І ПРИНЦИПИ ПРАВА.

- 1. Поняття і сутність наукових підходів до праворозуміння.*
- 2. Право, економіка, політика: їх взаємозв'язок і взаємовплив*
- 3. Право як нормативний регулятор суспільних відносин.*
- 4. Функції права.*
- 5. Принципи права.*

Поняття і сутність наукових підходів до праворозуміння.

У науці теорія держави і права відомі три напрямки концепцій розуміння права:

1. Нормативна. 2. Соціологічна. 3. Моральна.

НОРМАТИВНА: Право - це норми, викладені в законах і в інших нормативних актах. Тільки словами може бути виражена державна воля /воля класу, загальнонародна воля/, формуюча зміст права. Нормативний підхід до поняття права - основа удосконалювання законодавства. При такому розумінні права забезпечується законність, панування права, що прямує до його офіційного встановлення й однакового розуміння. Нормативна концепція права органічно пов'язана із сучасним розумінням представницької демократії, заснованої на поділі влади. Законодавча влада в особі установ повинна створювати, розвивати, удосконалювати право за допомогою законотворчої діяльності. Та й сама правова держава припускає забезпечення верховенства закону. Право міститься в текстах законів /основні джерела права/ і підзаконних актах як система норм, встановлених і захищених державою від порушень.

МОРАЛЬНІСНА /природно-правова школа/: Право - форма суспільної свідомості. Слова закону залишаються на папері, якщо вони не увійшли у свідомість і не засвоєні єю. Закон не може впливати на суспільство інакше як через свідомість /масова правосвідомість, офіційна правосвідомість/. Тому ПРАВО - не тексти закону, а система понять, що міститься у суспільній свідомості, про загальнообов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, умов їх виникнення і реалізації, порядку і форм захисту. Історичний розвиток

людства знає цілі епохи й окремі держави, коли існування права обходилося без законів і текстів, при системі прецедентів його джерелом була професійна правосвідомість, звичайне право спиралося, найбільше, на масову правову психологію. Чинне право не зовсім те /або зовсім не те/, що викладено в текстах нормативних актів. Тексти законів нерідко грішать зайвими гаслами, закликами, описами, які мали не юридичне значення. Правосвідомість відіграє роль фільтра, засвоюючи і сприймаючи лише те, що є, власне, правом. Право носить нормативний оцінний характер і, за своєю природою, ідеологічно, тобто звернене в майбутнє /визначає як "повинно" і як не "повинно" бути/. Воно міститься у суспільній свідомості і є однією з його форм, вираженою в нормативних, оцінних поняттях, системою уявлень про права й обов'язки і про правомірне і неправомірне, про дозволене і заборонене, про санкції і привілеї або пільги.

СОЦІОЛОГІЧНА концепція права: Суспільна свідомість неоднорідна. Крім горизонтальних прошарків наукова, фахова, буденна, масова правосвідомість, у кожному з котрих своє уявлення про право, воно має вертикальні зрізи: 1. по класах; 2. по інших соціальних групах, що притримуються, часом, протилежних уявлень про правомірне і неправомірне.

Навіть ідеальні поняття й уявлення про право в суспільстві, аж ніяк, не гарантують існування правопорядку: люди думають одне, говорять інше, роблять третє. Все існування правопорядку є фактом, отже існує і право, але не у вигляді слів закону і не тільки лише як правові знання й уявлення /вони занадто різноманітні і недостатньо діючі/, а як порядок суспільних відносин у діях і поведінці людей. Право не "рівний масштаб, застосований до людей", а застосування рівного мірила, що робить нерівний результат, індивідуалізацію абстрактних норм відповідно до конкретних життєвих ситуацій, завжди неоднаковими і тим більше не тотожними. ПРАВО - це не норми закону і не їхнє усвідомлення вже тому, що ряд норм і текстів закону практично не здійснимий через їх абстрактність, без встановлення норм, що їх конкретизують. Правосвідомість же невизначено відносячись до даних текстів (чи то вже право, чи то ще не право), не може конкретизувати їх настільки точно й єдинорідно, щоб заповнити відсутність текстів, які конкретизують ці абстрактні положення.

Доцільно в цьому плані згадати деякі пояснення цієї теорії відомим українським професором О.А. Пушкіним (автором багатьох наукових праць з цивільного права, одним з авторів старого і нового цивільних кодексів). ПРАВО – (у відповідності до моральнісного розуміння) це система правил поведінки, що формується завдяки притязанням суб'єктів суспільних відносин на об'єкти в які вони вкладають частину своєї праці (оброблена частка землі; збудоване житло; виготовлені знаряддя праці) на які вони поширюють свою волю. Іншими словами, такі суб'єкти розмірковують за наступним алгоритмом: „Я це зробив, вклав в ці речі частку своєї праці, це частина мене, це моє, а відтак, я маю на це майно право. Тому саме я буду

встановлювати порядок за яким можна буде його використовувати іншим особам, правила, за якими воно буде обмінюватись, або продаватись, правила за якими воно буде захищатись”.

Кожна з концепцій має свої підстави, тому вони існують одночасно. Всі три теорії праворозуміння пов'язані з концепцією прав людини. Сама ідея юридичної рівності, прав і свобод особи виникнула і розроблялася в рамках морального розуміння права Дж. Локком і іншими представниками теорії природного права. У трьох концепціях - різні адресати:

Мета законодавця - забезпечити переклад категорій "морального права" у нормативне право.

Мета правозастосувача - перехід від нормативних до соціологічних понять, від правових норм до правовідносин.

Мета політика - забезпечити переклад соціальних потреб, які виявилися у процесі функціонування правопорядку, категорії правосвідомості, спроможних знайти визнання в суспільній думці і втілення в законі.

Р.З. Лівшиц у своїй статті "Держава і право в сучасному суспільстві: необхідність нових підходів", вказує, що при відмові від стереотипів, потрібні нові підходи до права. Всі уявлення про право єдині у своїй основі: право - це завжди визначений порядок у суспільстві. Автор також виділяє три вищевказаних концепції права. Він визначає головне призначення науки про державу і право, необхідне для подолання класового визначення права, як засобу придушення і примусу, як механізм координації різноманітних суспільних інтересів, розуміння соціальної злагоди. Держава і право - найважливіші регулятори, що грають головну роль у нормальному функціонуванні і поступальному розвитку суспільних відносин.

Право, економіка, політика: їх взаємозв'язок і взаємовплив

Право «живе» в оточенні різних соціальних явищ, які впливають на нього, але й вони відчують його вплив. До таких явищ належать економіка і політика.

Яким є співвідношення права і економіки ?

Економіка — одна зі сторін матеріального виробництва в широкому значенні цього поняття, друга сторона — соціальна сфера суспільства, що забезпечує існування і відтворення фізичного життя людини. Взаємодія цих сторін матеріальних відносин є об'єктивною основою формування права. Наприклад, власність є соціально-економічним явищем дійсності. І лише в поєднанні з юридичним елементом виникає право власності. Сама по собі належність комусь майна означає лише «прив'язку» суб'єкта власності до об'єкта, особи до речі. І лише юридичний зв'язок між ними переводить це

соціально-економічне явище в правову площину. Лише за її наявності і можна говорити про право власності. Звідси випливає, що певним економічним відносинам відповідає правова форма, яка закріплює їх.

Економіка впливає на право або безпосередньо, або опосередкованим шляхом — через державу, політику, правосвідомість та ін. Безпосередній вплив економіки на право проявляється в праві держави розпоряджатися засобами виробництва, які знаходяться в її власності. Найтиповішим є опосередкований вплив економіки на право. Це виявляється у визначенні державою розміру податків, мінімуму заробітної плати, строку відпустки, встановлення правил екологічної і технічної безпеки та ін.

Зворотний вплив права на економіку відбувається у три основні способи:

- право закріплює сформовані економічні відносини, гарантує їх стабільність (право як закріплювач);

- право стимулює створення і розвиток нових економічних відносин, якщо для цього є відповідні умови (право як стимулятор);

- право підтримує і охороняє існуючі економічні відносини, особливо такі, що знов виникли (право як охоронець).

Розглянемо кожний із зазначених способів.

1. Необхідність правової форми регулювання певних економічних відносин об'єктивно породжується економічними потребами суспільства. Виступаючи як закріплювач сформованих реальних відносин в економіці (напр., визначення учасників ринкових відносин за допомогою реєстраційної діяльності компетентних органів держави), право забезпечує їхню стабільність. Право відповідає матеріальним умовам життя, обумовлене ними, фіксує їх. Воно не може бути вище ніж рівень економічного розвитку суспільства. Приміром, не можна вимагати, щоб в Україні були встановлені такі самі норми права, як у США, про забезпечення старості, про допомогу по безробіттю тощо, оскільки, не маючи під собою реальної економічної підстави, вони не будуть виконані.

2. В умовах трансформації економічної системи суспільства право може виступати як певний стимулятор розвитку цих відносин. Право не може насаджувати ринкові відносини, але може сприяти їхньому розвитку. Воно здатне зняти перепони на шляху до ринку, створити додаткові економічні стимули, закріпити економічні основи ринкової динаміки, визначити коло суб'єктів ринкових відносин та ін. В Україні право стимулювало забезпечення економічної свободи, розвиток права приватної власності, затвердження рівноправності форм власності, захист бізнесу від надмірного регулюючого впливу держави, запобігання забрудненню довкілля та ін. Проте нові, більш розвинуті за своїм наповненням виробничі відносини, не

можуть з'явитися раніш, ніж будуть підготовлені необхідні матеріальні передумови.

3. Право впливає на економіку, виступаючи як охоронець існуючих економічних відносин. Це виражається в забороні законом порочних засобів ведення господарства та комерції; застосуванні санкцій при зловживанні рекламою, товарними знаками тощо (антимонопольне законодавство). Це проявляється в регламентації порядку вирішення ринкових справ і спорів про право; відновленні порушеного становища, відшкодуванні шкоди; встановленні юридичної відповідальності, насамперед матеріальної — із волі потерпілої сторони (а не за вказівкою зверху).

Отже, визначаючись економікою, право справляє зворотний вплив на економіку — або сприяє розвитку економіки, прискорює її, або гальмує поступальний рух уперед. Гальмування відбувається в тому разі, коли економічні вимоги в праві відбиваються в перекрученому вигляді. Радянське законодавство, на жаль, протягом кількох десятиліть установлювало такі методи правового регулювання і закріплювало таку структуру управління народним господарством, що перешкоджали розвитку ринкових відносин, підривали економічні стимули трудової діяльності. Та й у сучасній Україні право нерідко ставить бар'єри на шляху економічного розвитку (приміром, у податковій сфері, конфлікти в котрій часто приводять людей до арбітражного суду).

Яким є співвідношення права і політики ?

Політика — це система відносин між людьми та їх об'єднаннями з приводу влади, держави, демократії. Боротьба за владу та її утримання, участь у справах держави, формування і функціонування інститутів демократії — це сфера політики.

Політика з'явилася разом із державою. Інші суб'єкти політичної системи (партії, громадські об'єднання тощо) формувалися поступово, набуваючи навички впливу на розробку і здійснення політики. Політика може проводитися в різних територіальних рамках — держави, регіону, області, міста, району тощо. Ми розглядаємо політику держави, яка (політика) може бути визначена як стратегічний курс держави (має три види діяльності: виробітку курсу політики, вибір цього курсу, реалізація вибраного курсу). Вироблення курсу політики, як правило, — прерогатива політичних партій. Виборці, що голосують на виборах за програму тієї чи іншої партії, вибирають курс політики держави. Реалізація вибраного курсу політики здійснюється через механізм держави урядом, сформованим партією (або блоком партій), яка перемогла на виборах. Держава відповідальна за реалізацію політичного курсу, який повинен відповідати інтересам суспільства.

Політика і право тісно взаємозалежні. Процес прийняття закону (законодавчий процес) також є політичним за своїм характером. Принципи справедливості та свободи, закладені в праві, здійснюються соціальними групами, класами, народами (нація-

ми), а процес їх реалізації в будь-якому випадку набуває політичного характеру. Наприклад, політичний характер має рішення населення Криму про самовизначення у формі Автономної Республіки в складі України або прийняття нової Конституції Автономної Республіки Крим у 1998 р. Якщо принципи справедливості та свободи вірно відбиваються в політиці і згодом одержують законодавче закріплення, можна сказати, що політика відповідає праву. Якщо політика спотворює принципи справедливості та свободи, то відповідною праву вона не стає й існує у формі довільного законодавства. Актуально звучать нині слова Іммануїла Канта: «... усій політиці слід преклонити коліна перед правом...».

Право залежить від політики:

- будь-які інтереси людей перед тим, як стати правом, мають бути опосередковані державною політикою (діяльністю законодавчих та інших правотворчих органів держави);

- політика в праві формується у вигляді формально закріплених прав та обов'язків. Політичні вимоги стають правом лише в тій мірі, у якій вони закріплені в системі загальнообов'язкових норм, що охороняються державою.

Політика залежить від права, яке є засобом вираження політики, її реалізації, гарантом пропаганди на користь визначеної політики.

Право впливає на політику:

— конституційно закріплює політичний лад суспільства, механізм дії політичної системи (поділ влади, політичний плюралізм, статус партій, виборче право та ін.), політичні права та свободи громадян;

- робить легітимними політичні рішення і органи державної влади, що забезпечує їм підтримку населення (у тому числі не допускає протидії владі у разі прийняття непопулярних рішень), визначає межі та можливості діяльності як опозиції, так і правлячих структур;

- гарантує (охороняє і захищає) політичні права і свободи громадян, забезпечує механізм їх реалізації.

Право виступає як своєрідний індикатор зрілості політики того чи іншого класу, народу (нації), держави.

У демократичній державі легітимація офіційної політики передбачає її відповідність праву, а легалізація — закріплення в правовому законі.

Право як нормативний регулятор суспільних відносин

Наука теорії держави і права вважає, що право юридичне може бути як суб'єктивним, так і об'єктивним. Юридичне право суб'єктивно тому, що воно характеризує певні можливості /свободи/, що належать саме суб'єкту - учаснику громадського життя і залежать від нього. Юридичне право об'єктивно, у тому розумінні, що державні загальнообов'язкові правила поведінки встановлюються і здійснюються незалежно від індивідуальної свідомості суб'єкта, тому що він вступаючи в громадське життя вже застає "готовими" певні норми права.

Суб'єктивне юридичне право особистості - це закріплена в юридичних нормах можливість певної поведінки особистості, спрямованої на здійснення прав людини.

Суб'єктивне право - це приналежна правомочній особі, із метою задоволення його інтересів, міра дозволеної поведінки, забезпечена юридичними обов'язками інших осіб. До складу суб'єктивного права входять такі три види правомочностей:

1. Право на свої дії - можливість самому чинити юридично значимі дії.
2. Право на вимоги - можливість жадати від інших осіб виконання або дотримання юридичних обов'язків.
3. Право на претензії до зобов'язаної особи - можливість звернутися до держави за захистом, примусовим забезпеченням свого юридичного права. /право на дії держави/.

Юридичний обов'язок - продиктована зобов'язаній особі міра необхідної поведінки, якої особа повинна слідувати, відповідно до вимог правомочного, із метою задоволення його інтересів.

ОБ'ЄКТИВНЕ ЮРИДИЧНЕ ПРАВО - система загальнообов'язкових формально-визначених правил фізичної поведінки - соціальних норм, встановлених, санкціонованих і забезпечуваних державою всіма мірами аж до примусу, а також принципів права, що виражають волю всього соціально-неоднорідного суспільства або певної його частини і спрямовані на врегулювання суспільних відносин. Вони є так само критерієм правомірної або неправомірної поведінки.

Соціальні норми - це обумовлені об'єктивними закономірностями правила фізичної поведінки, що мають загальний характер, виражають волю певної частини або всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу. Вони бувають:

1. У залежності від походження: моральні, правові, корпоративні /норми суспільних об'єднань/.
2. У якій сфері суспільних відносин використовуються: економічні, політичні, сімейні й інші.

ОЗНАКИ /норми права, що відрізняють їх від норм поведінки первісного суспільства/:

1. Виражають волю частини суспільства, а не усього.
2. Встановлюються або санкціонуються державою, а не формуються у свідомості членів суспільства.
3. Мають поділ на права й обов'язки.
4. Забезпечуються, крім інших засобів, ще і державним примусом.

Таким чином, можна сформулювати:

ОЗНАКИ ПРАВА:

1. Системність - струнка система правил поведінки, взаємозалежних і взаємообумовлених. /кодекси, статути й ін./
2. Формальна певність - завжди словісно виражені і закріплені в нормативних актах.
3. Загальнообов'язковість - здійснюються всіма адресатами незалежно від їх волі.
4. Владність - тому що забезпечуються всіма мірами державного забезпечення, аж до примусу.
5. Виходять від державних органів - тобто можуть видаватися тільки державою.
6. Носять загальний характер - не деталізують свою спрямованість, поширюються на необмежену кількість осіб.
7. Встановлюються або санкціонуються державою - тобто або виробляються самим державним апаратом, або держава закріплює в нормативно-правових актах уже сформовані в суспільстві правила, що регулюють суспільні відносини.

СУТНІСТЬ ПРАВА - право в суспільстві, що орієнтується на соціальну демократію, є виразником інтересів більшої частини населення.

ЦІННІСТЬ ПРАВА - виступає в якості регулятора суспільних відносин і повинно нести в собі втілення справедливості.

З визначення права очевидно, що своєю ціллю воно має врегулювання суспільних відносин в інтересах визначеної частини соціально-неоднорідного суспільства. Як відзначалося вище, право повинно стати механізмом координації різноманітних суспільних інтересів, досягнення соціальної злагоди. Право - найважливіший регулятор нормального функціонування і поступального розвитку суспільних відносин, а отже і суспільства в цілому. У даному питанні варто згадати про соціальну цінність права, що розглядається в двох аспектах:

1. Власна цінність права - право в тій або іншій мірі завжди захищало інтереси особистості. Право повинно нести в собі втілення ідеї справедливості, тобто право - це закріплена нормативна справедливість.

2. Інструментальна цінність права - право потужний засіб врегулювання суспільних відносин. Право регулює найбільш важливі суспільні відносини. Право робить величезний вплив на економіку, політику.

Функції права.

ФУНКЦІЇ ПРАВА - *основні напрямки впливу права на суспільні відносини. Функції права бувають:*

1.ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ:

- гуманістична /здійснення і захист основних прав людини, народу, людства/;
- організаційна /встановлення, зміна і скасування суспільних відносин/;
- управлінська /вплив на суб'єктів суспільних відносин по виконанню конкретних задач, що стоять перед ними/;
- комунікаційна;
- орієнтаційна;
- оцінна /діяльності держави й інших суб'єктів/;
- ідеолого-виховна;
- пізнавальна.

Вищевказані функції є загальносоціальними тому, що властиві не тільки праву, але і майже всім соціальним явищам.

Функції, що відносяться, в основному, тільки до права, називаються:

РЕГУЛЯТИВНИМИ:

1. Закріплююча - затвердження, підтримка існуючих суспільних відносин;
2. Стимулююча - розвиток існуючих суспільних відносин;
3. Творча - формування нових суспільних відносин;
4. Витисна - витиснення з громадського життя застарілих суспільних відносин.

Принципи права

ПРИНЦИПИ ПРАВА - це керівні ідеї, що обумовлені об'єктивними закономірностями існування і розвитку людини і суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання. ПРИНЦИПИ ПРАВА - це певні вимоги загального характеру, направлені на учасників суспільних відносин і які носять незаперечний характер. ВИДИ ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ:

1. Загальнолюдські: - захист основних прав людини; - рівність однойменних суб'єктів перед державою і законом - головним офіційним джерелом суб'єктивних юридичних прав і обов'язків; - єдність юридичних прав і обов'язків; - поведінка людей і їх об'єднань повинна будуватися за принципом:

"Дозволено усе, крім того, що прямо заборонено законом"; - діяльність органів і посадових осіб будується на принципі:

"Дозволено тільки те, що прямо закріплено законом"; - наявність у нормах об'єктивного права процедурно-процесуальних механізмів здійснення і захист суб'єктивних юридичних прав і обов'язків; - правосуддя тільки незалежними судами - найефективніша гарантія прав людини; - юридична відповідальність повинна наступати тільки при вчиненні особою винного протиправного діяння; - презумпція невинності.

2. Типологічні - тобто властиві всім правовим системам визначеного історичного типу.

3. Конкретно-історичні принципи права - які визначають специфіку права певної держави в реальних соціальних умовах.

4. Галузеві - охоплюють одну галузь права (принцип повного відшкодування заподіяних збитків).

5. Міжгалузеві. - властиві різним галузям права. (гласність судового процесу).

Основна література.

1. Теорія держави і права /За ред.академіка М.В.Цвіка, проф. О.В.Петрішина, доц. В.Д. Ткаченка. Харків: 2002, с.
2. Скакун О.Ф. Теория права и государства. Харьков: 2000, с.235-257.
3. Загальна теорія держави і права /За ред. проф. В.В.Копейчикова. К., 1996, с.100-115.

Додаткова література.

1. Алексеев С.С, Теория права.- М.,1995. С.99-110.
2. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. М., Статут, 2000., с.11-52.
3. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования. М., Статут, 1999. С.27-39, 57-60.
4. Алексеев С.С. Право: время новых подходов // Сов. государство и право. 1991. №2.
5. Бережнов А.Г. Теоретические проблемы правопонимания и формирования содержания права// Вестник Московского университета. Серия 11.Право. 1999. №4. с.3-14
6. Берман Г.Д. Западная традиция права: эпоха формирования. М. 1994, С, 48-60, 504-522.
7. Горобец, В.Д. Современные подходы к пониманию права и их значение для управленческой и правоохранительной деятельности: Лекция.- М: Акад.МВД России, 1994
8. Кистяковский Б.А. Право как социальное явление // Социологические исследования. 1990. № 3.
9. Колодій А.М. Принципи права України.- К., 1998. С. 57-72.
- 10.Лейст О, Сущность и исторические типы права. //Вестник Московского ун-та Право.1992, №1.
- 11.Лейст О.Э. Три концепции права// Советское государство и право, 1991, №12, с.3-11
- 12.Лисенков С.Л. До питання про сутність та зміст права.- В кн.: Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства .- К., 1993.- с.79-82

- 13.Макаров О.В. Соотношение права и государства // Государство и право. 1995, №2.
- 14.Матузов Н.И. Право как центральный элемент и нормативная основа правовой системы // Вопр. теории государства и права: личность, право, правовая система. Вып. Саратов, 1988.
- 15.Морозова Л.А. Право и экономические отношения // Советское государство и право, 1991, № 7. С. 123-126.
- 16.Нерсесянц В.С. Наш путь к праву. От социализма к цивилизму. - М., 1992 С.7-10, 318-330.
- 17.Нерсесянц В.С. Философия права,- М., 1997. Р I (гл. 2,3,8); Р. 5 (гл. 5).
- 18.Паламарчук В. Право і перехідна економіка України: взаємодія чи суперечність? //Право України, 1997. №5
- 19.Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. К., 1996, с.49-63.
- 20.Рабінович П.М. Право сучасної України: тенденції та суперечності розвитку // Правова система України. Питання теорії і практики. - К. 1993.
- 21.Теория права и государства /Под ред. проф. В.В.Лазарева. М., 1996, с.99-106.
- 22.Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 1996, с.171-184, 202-206.
- 23.Шкредов В.П. Экономика и право.- М., 1990. Гл. 1,2.

Нормативні акти:

Конституція України. Ст. 22, 24, 25, 26, 35 (4.5), 52 (4.1), 64-68, 92 (ч.1п2), 124 (4.4),140(4.3).

Конституція України. Р. I-II.